

УДК 376.4

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-102-3-85-94>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Н. С. Гайдаєнко

ORCID 0000-0001-6257-2643

С. Ф. Рашидов

ORCID 0000-0002-0289-8390

У статті здійснено аналіз сучасного стану розвитку інклюзивної освіти в Україні в умовах проведення реформ у вітчизняній системі освіти. Відзначена тенденція в країні до стрімкого зростання кількості дітей, що мають різні порушення та відхилення у психофізичному розвитку і потребують забезпечення їх особливими освітніми потребами в рамках створення універсального освітнього дизайну.

Розглянуто різні теоретико-концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «інклюзивна освіта» у сучасному педагогічному дискурсі. На основі їх аналізу та обґрунтування сформульовано визначення поняття даної категорії як комплексного процесу забезпечення рівного доступу всіх без виключення осіб до навчання з метою отримання ними якісної освіти за допомогою впровадження диференційованих методів та технологій навчання особистісно-орієнтованого спрямування із урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Визначено основні проблеми, які стоять на заваді ефективному та якісному забезпеченню осіб з особливими потребами якісною освітою: стереотипність та забобонність освітнього середовища України по відношенню до інвалідності та людей з особливими потребами; недостатня поінформованість суб'єктів освітнього процесу про зміст понять: «інвалідність», «інклюзивна освіта», «особливі потреби»; відсутність доступного середовища для якісного і повноцінного навчання дітей з особливими потребами; недостатня обізнаність вітчизняних освітян про особливості роботи із дітьми з особливими потребами.

Окреслено ключові перспективи та тенденції подальшого розвитку інклюзивної освіти в Україні та сформульовано рекомендації щодо необхідності вивчення зарубіжного досвіду

провідних країн світу стосовно формування мережі освітніх установ з інклюзивним середовищем.

Ключові слова: *інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами.*

Постановка проблеми. На сьогодні у світі спостерігається негативна тенденція до зростання кількості дітей із різними порушеннями психічного та фізичного розвитку. З огляду на це, всі країни міжнародного співтовариства, й Україна не є виключенням, орієнтують свою національну політику на включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в масову систему дошкільної і шкільної освіти, що може внести великий внесок в їх розвиток та соціалізацію, забезпечуючи підвищення рівня їх рухових, мовних і комунікативних навичок, навичок соціального та інтелектуального рівня.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, провідні місця в структурі первинної дитячої інвалідності займають вроджені аномалії розвитку, хвороби нервової системи та психічні розлади (Всесвітня організація охорони здоров'я, 2021).

В реаліях демократизації українського суспільства однією зі стрижневих умов ефективної соціалізації дітей з особливими потребами є забезпечення їх безперешкодного доступу до якісної освіти, реалізації їх конституційного права на освіту, гарантованого статтею 53 Конституції України. Як зазначають С. Рашидов і С. Рашидова (2019), «інклюзивна (включена) освіта передбачає забезпечення рівного доступу до освіти і рівних можливостей для всіх учнів, створення умов та врахування особливих потреб й індивідуальних особливостей. В основі інклюзивної освіти – гуманістичний принцип про цінність кожної людини» (с. 104).

Проте, на жаль, на теперішній час інклюзивні підходи до навчання в нашій державі перебувають на початковій стадії свого становлення та розвитку, що зумовлено не повною адаптацією державних освітніх програм до особливих потреб дітей з інвалідністю, обмеженими можливостями здоров'я та/або різними психофізичними вадами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення особливостей процесу впровадження інклюзивної освіти в навчально-виховний процес освітніх закладів, а також їх адаптації до потреб дітей з особливими потребами (ОП) присвячено багато наукових розробок вітчизняних та зарубіжних учених соціометричних наук (педагогіки, медицини, психології, соціології та ін.): С. Альохіної, Д. Армстронга, Ф. Армстронга, Н. Борисової, Т. Бута, Л. Єрмакової, К. Лоу, О. Мишчака, Т. Мітчела, В. Очеретянко, А. Сандери, В. Синьова та ін.

Такі науковці, як О. Запорожець, О. Киричук, Г. Костюк, Н. Морозова, П. Таланчук та ін., у своїх дослідженнях акцентують увагу на важливості розвитку системи спеціальних навчальних закладів, в яких мають навчатися діти з інвалідністю, такі, що мають вади психічного та/або фізичного розвитку, інтелектуально недорозвинені, й пропонують методики проведення ранньої діагностики психічного та інтелектуального розвитку дітей.

З огляду на те, що на сьогодні стрімко розгортається процес реформування освітньої галузі в Україні, актуалізується проблема необхідності дослідження ключових проблем, які стоять на заваді ефективному розвитку інклюзивної освіти у вітчизняних закладах освіти та визначити основні напрямки подальших наукових досліджень з аналізованого питання з метою забезпечення формування в нашій країні такого освітнього середовища, яке б цілком відповідало загально визнаним у світі міжнародним стандартам та нормам.

Мета статті – провести аналіз основних проблем та перспектив розвитку інклюзивної освіти в Україні в умовах реформування вітчизняної освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. В умовах посилення глобалізаційних змін у світовому співтоваристві першої чверті XXI ст., яке спрямоване на докорінну трансформацію застарілих підходів до формування суспільства та активізацію запровадження новітніх технологій у процесі виховання майбутніх поколінь, актуалізується питання реалізації права всіх без винятку людей на якісну освіту та забезпечення безперешкодного доступу до неї завдяки новій освітній парадигмі – «інклюдзії» (від англ. *inclusion* – «включення»), яка водночас виступає специфічним процесом збільшення участі представників суспільства у соціальному житті людей з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я; форматом державної політики країни та процесом, спрямованим на забезпечення можливості всім без виключення дітям брати участь в державних освітніх програмах (Шульга, Царькова, Сахарова, 2019, с. 99).

Науковці по-різному трактують поняття «інклюзивна освіта». Так, на думку вітчизняних учених-педагогів Д. Шульженко та В. Синьова (2017), інклюзивна освіта є процесом спільного навчання/виховання дітей у спеціально створених умовах, включно із організацією навчальних занять, дозволяя, додаткових освітніх послуг спільно для дітей з особливими потребами та їх однолітків з нормальним психофізичним розвитком.

В. Негоденко розглядає інклюзивну освіту як гнучку, індивідуалізовану систему навчання дітей з ОП в умовах загальноосвітніх шкіл, розташованих за місцем проживання таких дітей, реалізація якого

передбачає використання педагогами індивідуально розроблених навчальних планів та забезпечення дітям медичного, соціального та психолого-педагогічного супроводу у межах освітньої установи (Gryshova, Negodenko, Shestakovska, 2017, с. 62).

О. Шульга та К. Сахарова (2019) під поняттям «інклюзивна освіта» пропонують розуміти систему освітніх послуг, в основу якої покладено принцип забезпечення та гарантування права дитини на освіту та права її якісного здобуття за місцем проживання дитини в умовах закладу загальної середньої освіти (с. 100).

Відтак, «інклюзивна освіта» є комплексним процесом забезпечення рівного доступу всіх без виключення осіб до навчання з метою отримання якісної освіти в закладах освіти за допомогою впровадження диференційованих методів та технологій навчання особистісно-орієнтованого спрямування із урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

На сьогодні в Україні, на жаль, не забезпечується на належному рівні формування процесу інтеграції дітей з ОП (дітей-інвалідів, дітей з обмеженими можливостями здоров'я, з різними психічними та фізичними вадами, вадами інтелектуального розвитку тощо) до освітнього простору. Пояснюється це тим, що українське суспільство не повністю відійшло від пережитків радянської системи освіти, не повністю пододало той бар'єр, який протягом багатьох років вибудовувався радянськими керівниками.

Так, серед проблем, які суттєво перешкоджають розвитку інклюзивної освіти в нашій державі, можна виділити такі:

- значна стереотипність та забобонність українського освітнього середовища по відношенню до інвалідності та людей з будь-якими психофізичними вадами;

- недостатня поінформованість суб'єктів освітнього процесу (вихователів, учителів, викладачів) та батьків дітей з нормальним психофізичним та інтелектуальним розвитком про поняття «інвалідність», її критерії, про поняття «інклюзивна освіта», «універсальний дизайн», «особливі потреби» тощо;

- відсутність доступного середовища для якісного і повноцінного навчання дітей з особливими потребами, а також відсутність технічних засобів реабілітації, які б сприяли полегшенню освітнього процесу для дітей з різними психічними та фізичними порушеннями (аутизмом, моторною/сенсорною алалією, дитячим церебральним паралічем, розумовою відсталістю тощо);

- недостатня обізнаність вітчизняних освітян про особливості роботи із дітьми з особливими потребами та забезпечення їх інтеграції до

навчально-виховного процесу з їх однолітками без будь-яких порушень, тобто відсутність у працівників освітніх установ відповідних знань, підготовки та методики для роботи з дітьми-інвалідами, дітьми з важкими психофізичними порушеннями, розумовою відсталістю тощо.

Варто наголосити на тому, що ця проблема є вкрай критичною, оскільки особливі освітні потреби у дітей з різними нозологіями характеризуються різною специфікою та обумовлюються приналежністю дитини до певної категорії порушень та/або відхилень у зв'язку з особливостями порушень психічного розвитку та передбачають застосування педагогом особливої логіки побудови освітнього процесу (Баликова, Істоміна, 2015, с. 20);

– формалізм в індивідуальних програмах реабілітації дітей з особливими потребами, які, з одного боку, спрямовані на отримання дитиною з ОП якісної освіти, а з іншого боку, на жаль, не враховують сукупності індивідуальних потреб дитини та показники її психофізичного та інтелектуального розвитку.

З метою побудови якісної системи інклюзивної освіти в Україні, яка б відповідала міжнародним стандартам, доцільно звернутися до найкращого зарубіжного досвіду формування освітньої галузі на концептуальних засадах інклюзії.

Так, наприклад, у Німеччині близько 500 тис. дітей з особливими освітніми потребами навчаються у школах, серед яких лише 25% є учнями звичайних загальноосвітніх шкіл, у то час, як 75% дітей з ОП навчаються у спеціалізованих школах, створених для дітей з різними психофізичними вадами.

На сьогодні на території Німеччини нараховується 13 різних типів закладів освіти для дітей з ОП: школи для дітей з порушеннями емоційного і соціального розвитку; школи для сліпих та слабозорих; школи для глухих та слабочуючих дітей; школи для дітей з обмеженими фізичними можливостями; школи для дітей з мовними порушеннями та ін.

Слід наголосити на тому, що в Німеччині з метою стимулювання якнайшвидшого впровадження моделі інклюзивної освіти в загальну освітню систему проводиться ефективна внутрішня політика держави, що передбачає розповсюдження інформації на всіх рівнях про порядок інтеграції дітей з ОП до освітнього середовища дітей з нормальним психофізичним та інтелектуальним розвитком (ЗМІ, профільні журнали, газетні видання тощо); педагоги систематично проходять підвищення кваліфікації та навчаються правильній побудові навчально-виховного процесу в інклюзивних школах.

Крім того, заслуговує на окрему увагу забезпечення державою інноваційної та повністю модернізованої матеріально-технічної бази в інклюзивних школах та закладах дошкільної освіти. Наприклад, у всіх без виключення класах/групах навчальних закладів передбачено устаткування, що забезпечує передачу великої кількості звукових та зорових сигналів для різних навчальних ситуацій; кожен кабінет оснащений великим годинником та боксерським гонгом зменшеного формату для педагога, який використовується з метою зміни видів діяльності під час навчально-виховного процесу; наявність зони відпочинку для дітей, де передбачені розвивальні ігри, музичні інструменти, бізборди тощо (Дубович, 2018).

На відміну від українських шкіл та закладів дошкільної освіти, в Німеччині кожен педагог, що працює в інклюзивних класах/групах, має тьютера, який допомагає вести заняття із дітьми з особливими потребами.

Аналіз проблем і перспектив розвитку інклюзивної освіти в Україні, а також вивчення зарубіжного досвіду розбудови інклюзивної освіти в зарубіжних країнах свідчать про те, що розвиток інклюзивних форм навчання дітей з ОП повинен мати поступальний характер, здійснюватися на основі чіткого, продуманого планування процесу його реалізації із застосуванням комплексного підходу при виборі заходів, що забезпечують дотримання вимог до організації освітньої діяльності, включаючи наявність відповідної матеріальної бази, спеціальних освітніх програм, підготовку педагогічних кадрів, проведення роз'яснювальної роботи із суб'єктами освітнього процесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Останніми роками Україна активно проводить реформи в освітній галузі, здійснюючи перехід до дитиноцентристської моделі системи освіти, де інтереси та потреби дитини мають домінантне значення. Проте це лише частково сприяє вирішенню існуючих у галузі інклюзивної освіти проблем (низька кваліфікація педагогічних кадрів, неефективність соціальної та освітньої політики України по відношенню до дітей з особливими потребами тощо).

Перспективними для розвитку інклюзивної освіти є запровадження у вітчизняних закладах освіти таких рекомендацій:

- впровадити нові та модернізувати існуючі системи дистанційного навчання для дітей з ОП в умовах адаптивного карантину під час епідемії COVID-19;
- розробити методичні рекомендації для педагогів освітніх установ з метою ознайомлення їх зі специфікою психофізичних вад в осіб з ОП;
- систематично в рамках організованих методичних заходів районного, міського та/або обласного рівнів проводити консультування педагогічних працівників освітніх установ з питань підготовки дітей з ОП,

що навчаються у коледжах, професійних училищах тощо, працевлаштування та сприяння їх працевлаштуванню;

– систематично вдосконалювати кадрове забезпечення та підготовку педагогічних кадрів у всіх закладах освіти із інклюзивними групами та класами.

Враховуючи те, що Україна тільки нещодавно стала на шлях переформатування вітчизняної системи освіти у напрямку запровадження інклюзивного формату навчання, вважаємо за необхідне провести детальне вивчення передового досвіду провідних країн світу (США, Великобританії, Німеччини, Італії), в яких сформована якісна система інклюзивної освіти.

Література

1. Баликова О. В., Істоміна І. О. Розвиток інклюзивної освіти з кордоном. *European Journal of Natural History*. 2015. № 16. С. 19–21.
2. Дубович А. Особенности инклюзивного образования в немецких учебных заведениях. 2018. URL: <https://zagranportal.ru/germaniya/obuchenie/inkliuzivnoe-obrazovanie-germani.html> (дата звернення: 05.11.2021).
3. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливим потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–29.
4. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. 2021. URL: <https://www.who.int/ru> (дата звернення: 05.11.2021).
5. Рашидов С., Рашидова С. Правові основи інклюзивної освіти. *Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії*: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 114.
6. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти*: зб. наук. праць. 2017. Вип. № 9. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/sinov-vm-shulzhenko-di-psihologija-inkluzivnoi-osviti-uchniv-zi-spektrum-intelektualnih-ta-autistichnih-porushen.html> (дата звернення: 06.09.2021).
7. Шульга О., Царькова О., Сахарова К. Система інклюзивної освіти як об'єкт державного управління в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 2 (41). С. 99–108.
8. Gryshova I. Ju., Negodenko V. S., Shestakovska T. L. The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11). Ч. 1. С. 62–67.

References

1. Balykova, O. V., & Istomina, I. O. (2015). Rozvytok inklyuzyvnoyi osvity za kordonom [Development of inclusive education abroad]. *European Journal of Natural History*, 16, 19–21 (ukr).

2. Dubovich, A. (2018). Osobennosti inklyuzivnogo obrazovaniya v nemetskih uchebnykh zavedeniyakh [Features of inclusive education in German educational institutions]. Retrieved from <https://zagranportal.ru/germaniya/obuchenie/inkliuzivnoe-obrazovanie-germani.html> (date of appeal: 05.11.2021) (rus).
3. Zasenkov, V., & Kolupayeva, A. (2014). Dity z osoblyvymy potrebamy: priorytetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho zakhystu i okhorony zdorovya [Children with special needs: priority directions of the state policy of Ukraine in the field of education, social protection and health care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3, 20–29 (ukr).
4. Ofitsiynyy sayt Vsesvitnoi orhanizatsii ohorony zdorovya [Official site of the World Health Organization] (2021). Retrieved from <https://www.who.int/ru> (date of appeal: 05.11.2021) (ukr).
5. Rashydov, S., & Rashydova, S. (2019). Pravovi osnovy inkliuzyvnoi osvity [Legal bases of inclusive education]. *Sotsialne partnerstvo v inkliuzyvnoi osvity: evropeyskyi vektor, ukrainski realii*. Izmail: PVV IDGY.
6. Synov, V. M., & Shulzhenko, D. I. (2017). Psykholohiya inkliuzyvnoi osvity uchniv zi spektrom intelektualnykh ta autystychnykh porushen [Psychology of inclusive education of students with a range of intellectual and autistic disorders]. *Aktualni pytannia korektsiynoi osvity: zbirnyk naukovykh prats*, 9. Retrieved from <https://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/sinov-vm-shulzhenko-di-psihologija-inkljuzivnoi-osviti-uchniv-zi-spektrom-intelektualnih-ta-autistichnih-porushen.html> (date of appeal: 06.09.2021) (ukr).
7. Shulha, O., Tsarkova, O., & Sakharova, K. (2019). Systema inkliuzyvnoi osvity yak ob'ekt derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The system of inclusive education as an object of public administration in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 2 (41), 99–108 (ukr).
8. Gryshova, I. Ju., Negodenko, V. S., & Shestakovska, T. L. (2017). The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. *Naukovyy visnyk Polissya*, 3 (11), Ch. 1, 62–67 (eng).

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Н. С. Гайдаенко, С. Ф. Рашидов

В статье осуществлен анализ современного состояния развития инклюзивного образования в Украине в условиях проведения реформ в отечественной системе образования. Отмечена тенденция в стране к стремительному росту числа детей, имеющих разные нарушения и отклонения в психофизическом развитии и нуждающихся в обеспечении их особыми образовательными потребностями в рамках создания универсального образовательного дизайна.

Рассмотрены различные теоретико-концептуальные подходы к пониманию сущности понятия «инклюзивное образование» в современном педагогическом

дискурсе. На основе их анализа и обоснования сформулировано определение понятия данной категории как комплексного процесса обеспечения равного доступа всех без исключения лиц к обучению с целью получения ими качественного образования в учебных заведениях, внедрение дифференцированных методов и технологий обучения личностно-ориентированного направления.

Определены основные проблемы, которые мешают эффективному и качественному обеспечению лиц с особыми потребностями качественным образованием: стереотипность и суеверие образовательной среды Украины по отношению к инвалидности и людям с особыми потребностями; недостаточная информированность субъектов образовательного процесса о содержании понятий: «инвалидность», «инклюзивное образование», «особые потребности»; отсутствие доступной среды для качественного и полноценного обучения детей с особыми потребностями; недостаточная осведомленность отечественных педагогов об особенностях работы с детьми с особыми потребностями.

Обозначены ключевые перспективы и тенденции дальнейшего развития инклюзивного образования в Украине и сформулированы рекомендации по необходимости изучения зарубежного опыта ведущих стран мира относительно формирования сети образовательных учреждений с инклюзивной средой.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONDITIONS OF REFORMING THE EDUCATIONAL SECTOR OF UKRAINE

N. S. Haidaienko, S. F. Rashydov

The article analyzes the current state of development of inclusive education in Ukraine in the context of reforms in the domestic education system. There is a tendency in the country towards a rapid increase in the number of children with various disorders and deviations in psychophysical development and needing to provide them with special educational needs within the framework of creating a universal educational design.

Various theoretical and conceptual approaches to understanding the essence of the concept of "inclusive education" in modern pedagogical discourse are considered and, on the basis of their analysis and justification, the definition of the concept of this category is formulated as a complex process of ensuring equal access to education for all, without exception, with the aim of obtaining a quality education in educational institutions, the introduction of differentiated methods and technologies of teaching a person-oriented direction, taking into account the individual characteristics of the child.

The main problems that hinder the effective and high-quality provision of people with special needs with quality education are identified: stereotypes and superstitions of the educational environment in Ukraine in relation to disability and people with special needs; insufficient awareness of the subjects of the educational process about the content of the concepts and criteria of "disability", "inclusive education", "special needs"; lack of an accessible environment for high-quality and full-fledged education of children with

special needs; insufficient awareness of domestic teachers about the specifics of working with children with special needs.

The key prospects and trends for the further development of inclusive education in Ukraine are outlined and recommendations are formulated on the need to study the foreign experience of the leading countries of the world regarding the formation of a network of educational institutions with an inclusive environment.

Key words: *Inclusion, inclusive education, children with special educational needs.*

Гайдаєнко Надія Сергіївна – студентка 6 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна). E-mail: flowerblue1962@gmail.com

Гайдаєнко Надежда Сергеевна – студентка 6 курса педагогического факультета Измаильского государственного гуманитарного университета (г. Измаил, Украина). E-mail: flowerblue1962@gmail.com

Haidaienko Nadiia Serhiivna – 6th year student of the Pedagogical Faculty of Izmail State Humanitarian University (Izmail, Ukraine). E-mail: flowerblue1962@gmail.com

Рашидов Сейфулла Фейзуллайович – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна). E-mail: seifulla.rashydov@gmail.com

Рашидов Сейфулла Фейзуллаевич – доктор педагогических наук, профессор кафедры общей педагогики, дошкольного, начального и специального образования Измаильского государственного гуманитарного университета (г. Измаил, Украина). E-mail: seifulla.rashydov@gmail.com

Rashydov Seyfulla Feyzullayovych – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Professor of the Department of General Pedagogics, Preschool, Primary and Special Education of Izmail State Humanitarian University (Izmail, Ukraine). E-mail: seifulla.rashydov@gmail.com